

Mihkel Havi metsavendade salga langemisest

Tiit Noormets*

■ 2001. aastal maeti Pärnumaal Mihkli kalmistu pühitsetud mulda kuue metsavenna maised jäänused. Üle poole sajandi olid nad lebanud oma viimase lahingupaiga mullas. 12. juulil 2012 avati nende kalmul hauatähis kirjaga „Võitluses isamaa vabaduse eest langesid 23. juunil 1949. aastal Mihkel Havi, Jaan Kangur, Artur Lõhmus, Arnold Paltson, Anton Soosaar,¹ Jaan Väher“.

Mihkel Havi ja tema metsavendade salk on üks põhjalikumalt uuritud ja kirja pandud metsavendluse ajaloo teemasid. Aino Lepp avaldas juba 1995. aastal Mihkel Havi tütre Silvia mälestused nende perekonnast, sealhulgas ka metsavendade viimases lahingust (küüditamise eest pagenuna oli tema samuti tollal salgas ja pääses esialgu pakku).² Mati Mandel on oma kapitaalses uurimuses metsavend Ants Kaljuranna („Hirmus Ants“) kohta käsitlenud ka teisi Soontaga valla ja ümbruskonna metsavendi, sealhulgas Mihkel Havi salka ja selle saatust.³ Kõik eelneva võtab kokku nende kalmutähise avamiseks ilmunud buklett, milles on ka ülevaade metsavendade säilmete otsimise, väljakaevamise, ümbermatmise ja hauatähise püstitamise kohta.⁴ Alles hiljuti ilmusid need Mati Mandeli, Aino Lepa ja Tiina Tojaku kirjutised taas ajakirjas Kultuur ja Elu.⁵

Seega on nende metsavendade saatuse uurimiseks ajaloolaste kasutuses ja kasutatud optimaalne allikate valik, nii mälestused kui ka dokumendid, ometi on jäänud siiani õhku mõned

* Tiit Noormets (1959), Rahvusarhiivi teadus- ja publitseerimisbüroo peaspetsialist-teadur, Maneeži 4, 15019 Tallinn, tiit.noormets@ra.ee

¹ Hiljem on selgunud, et Anton Soosaare tegelik nimi oli Anton Sooaru.

² Aino Lepp, 46 aastat märtsiküüditamisest. – Pärnu Postimees, 25.03.1995, nr. 58 (sama ilmunud ka: A. Lepp. Vabaduse hinnaks on elu, Tartu 2008, lk. 327–331; Kultuur ja Elu 2014, nr. 4, lk. 20–23).

³ M. Mandel. Kogu tõde Hirmus-Antsust? Tallinn, 2010.

⁴ Metsavend Mihkel Havi ja tema salga liikmete hauatähise avamine Mihkli kalmistul 12. juulil 2012. M. Mandel, A. Lepp, T. Tojak. Pärnu, Eesti Sõjahaudade Hoolde Liit, 2012.

⁵ Kultuur ja Elu 2014, nr. 4, lk. 18–26.

küsimused. Silvia Havi mäletas: „Oli jaanilaupäev 1949. Ärkasin hommikul kella seitsme paiku. Mu kaaslased magasid veel. Tartu Juhanit⁶ punkris ei olnud, sest oli tema valvekord. Väljusin, sirutasin punkri ees luid-liikmeid ning kavatsesin minna pesema. Äkki märkasin põõsaste vahel inimesi liikumas ja punkrile avati tuli. Põgenesin metsa. Puude vahel märkasin Tartu Juhanit, kes peagi kadus mu silmist. Pärast seda ma Tartu Juhanit kohanud ei ole ega tea tema saatusest. Tihti närib mu südant kahtlus, et Tartu Juhan oli julgeoleku agent, kes sokutas end meie hulka.“⁷ See kahtlus oli põhjendatud, sellisel viisil Nõukogude julgeolek tegutses, saates oma agente metsavendade juurde või värvates nende abistajaid ja vangilangenud metsavendi. Metsavendluse uurija Jaak Pihlau on lausa kindlalt väitnud: „Võib oletada, et tegemist oli julgeoleku siseagendiga, kes pidi Havi salga operatiivlöögi alla viima.“⁸

Kes oli see kohalikest inimestest metsavendadele tundmatu mees hüüdnimega Tartu Juhan? Kas ta oli Nõukogude julgeoleku agent? Kui ta ei olnud agent, kuidas siis vaenlane jõudis metsavendadeni? Ja lõpuks, kas neile küsimustele on üldse võimalik vastust leida, nüüd aastakümneid hiljem? Siin publitseeritud väike valik asjakohaseid dokumente vastab kõigile neile küsimustele, põhjalikult ja täpselt. Dokumenti nr. 2 on oma uurimustes kasutanud ka Mati Mandel, avades Tartu Juhani tegeliku nime ja tehes järelduse: „Hilisemad uuringud ei ole kinnitanud, et Tartu Juhan oleks olnud seotud punkri ründamisega.“⁹ See on liiga ettevaatlik formuleering, samas küll ka põhjendatud – mitte teha lõplikke järeldusi ainult ühe allika põhjal. Siin saame aga selle järelduse ümber sõnastada – dokumendid kinnitavad, et Tartu Juhan ei olnud Nõukogude julgeoleku agent. Kuid dokumendid näitavad ka seda, et üks Havi kaaslastest oli siiski Nõukogude julgeoleku agent.

Dokument nr. 1 on Eesti NSV Riikliku Julgeoleku Ministeeriumi operatiivteade NSV Liidu vastavale ministeeriumile. Neid koostati tollal iga päeva või ka 2–3 päeva kohta ja sisuks oli nii julgeoleku võitlus metsavendade vastu kui ka metsavendade tegevuse registreerimine. Dokument ütleb selgelt, et Tartu Juhanil ei olnud mingit osa metsavendade tabamisel – nendeni jõuti „jälitamisega bandiitide jälgi mööda“ (vastasel korral oleks kirjutatud „agentuurtöö toimingutega“).

Dokument nr. 2 on Tartu Juhani hüüdnime all tuntud Jüri Mägi ülekuulamise protokoll mitu aastat pärast võitlust 23. juunil 1949 ning see näitab, et tema ei ole olnud Nõukogude julgeoleku agent. Jüri Mägi oli metsavend Suvesõjas, seejärel Omakaitses ja 1944 mobiliseerituna Saksa sõjaväes. 1950. aastal avas ENSV Riikliku Julgeoleku Ministeeriumi Jõhvi rajooni osakond tema kohta jälitustoimiku, kuid alles 1956. aastal saadi tema varjumiskoha kohta andmeid ning agendi „Vares“ abil veendi teda legaliseeruma.¹⁰ 21. juulil 1956 saatis ENSV Riikliku Julgeoleku Komitee esimees polkovnik Karpov oma ülemustele ettekande: „Selletõttu, et olemasolevaid materjale Mägi arreteerimiseks on ebapiisavalt ning tema kuritegelik tegevus saksa okupatsiooni perioodil ja illegaalses olukorras olemisel ei ole täiesti dokumenteeritud ja välja selgitatud, on ta meie poolt legaliseeritud ja võetud agentuurtöötuse alla agendi „Vares“ kaudu.“¹¹

Dokument nr. 3 on Riikliku Julgeoleku Ministeeriumi sisevägede Pärnu garnisoni tegevuse kirjeldus, milles on üksikasjalikumalt esitatud mitmeid juhtumeid. Mahukast dokumendist avaldame siin ainult väljavõtte, mis käsitleb Havi salga jälitamist ja likvideerimist ehk siis näitab, kuidas vaenlane jõudis metsavendadeni.

⁶ Tartu Juhan oli alles hiljuti salka tulnud tundmatu mees, keda teati ainult selle hüüdnime järgi.

⁷ A. Lepp. Vabaduse hinnaks on elu, Tartu, 2008, lk. 330.

⁸ J. Pihlau. Läänemaa metsavennad teise Nõukogude okupatsiooni ajal (1944–1959). – Läänemaa muuseumi toimetised XI, Haapsalu, 2008, lk. 115.

⁹ M. Mandel, Kogu tõde Hirmus-Antsust? Tallinn, 2010, lk. 133 (joonealune märkus 18); Kultuur ja Elu 2014, nr. 4, lk. 23.

¹⁰ Legaliseerimine – parteipoliitiline asjakorraldus, mille järgi allaandnud/varjamise lõpetanud metsavennad, kes olid ennast ainult varjanud, lasti vabalt elama (legaliseeriti); see ei olnud õigusmõisteline amnesteerimine.

¹¹ Eesti Riigiarhiiv (ERAF), f. 131SM, n. 1, s. 342, l. 208.

Dokument nr. 4 on Eesti NSV Riikliku Julgeoleku Ministeeriumis Artur Veesaare juurd-luse jaoks koostatud teatis tema kohta. Artur Veesaar oli „reeturlik agent“, kes nõustus vaen-lase ülesandeid täitma ainult nende haardest välja pääsemiseks ja tegelikult neid ülesandeid ei täitnud (vangi langenud metsavendade hulgas ei olnud selline käitumisviis haruldane, nõnda talitas näiteks ka legendaarne August Sabbe, viimane võitluses langenud metsavend 1978).

Allolevad dokumendid vastavad küll eelesitatud küsimustele, kuid tekitavad ka ise mõned uued küsimused. See, et dokumendis nr. 3 kirjutatakse ainult siseväelastest ja jäetakse nime-tamata julgeoleku operatiivtöötajate osa, on lihtsalt seletatav – tegemist on sisevägede sisedo-kumendiga (ja Pärnu garnisoni rolli kiitvalt rõhutamisega oma ülemuste ees). ENSV Riikliku Julgeoleku Ministeeriumi Läänemaa osakonna ettekande „võitlusest kodanlik-natsionalistliku põrandaaluse ja selle relvastatud bandedega“ juunikuus 1949¹² järgi avastasid just nemad metsavendade jäljed ja kutsusid seejärel Pärnu garnisonist välja siseväelased ning metsavendi hakkas jälitama tšekistlik-sõjaväeline operatiivgrupp (operatsiooni akti¹³ järgi koosseisus 10 sisevägede sõdurit ja 6 julgeoleku operatiivtöötajat).

Suurem küsimus on aga metsavendade viimase võitluse kellaeg. Silvia Havi 1995. aastal avaldatud mälestuste järgi toimus see varahommikul kella 7 paiku. Kui kallaletung Rootsi kauplusele toimus 23. juuni esimesel tunnil, siis kuidas said jälitajad jõuda metsavendade laagrini nii kiiresti? Dokumentide järgi avastati nende jäljed Rootsi lähedal soos alles kell 9, siseväelased jõudsid Rootsi jaama kell 10.30 ja operatsiooni akti järgi avastati metsavendade asukoht kell 15. Sündmuse kellaeg ei ole muidugi olulise tähtsusega, kuid näitab ilmekalt, kuidas mäletatakse ja/või ei mäletata sündmusi aastakümnete möödudes (suulisi allikaid kasutades tulebki meeles pidada, et niisugused eksimused on mälestustele lihtsalt iseloomu-likud). Tegelikult saab seda vastuolu ka siin seletada lihtsalt unustamise ja segiajamisega pika aja tagant – Silvia Havi ülekuulamise protokoll järgi jõudsid varahommikul kohale hoopis Rootsist tagasi tulnud metsavennad.¹⁴

1. Eesti NSV Riikliku Julgeoleku Ministeeriumi operatiivteade, 26. juuni 1949

Täiesti salajane

NSV Liidu RJM¹⁵ 2. peavalitsuse ülemale kindralmajor seltsimees Pitovranovile

Eesti NSV Riikliku Julgeoleku Ministeeriumi OPERATIIVTEADE nr. 90, 25. juuni 1949. a.

ENSV RJM osakonna 2-N liinis läbiviidud toimingute resultaatina:

Tapetud:

a) bandepealikuid, põrandaaluse natsionalistliku organisatsiooni „RVL“¹⁶ liikmeid 1

b) bandeliikmeid 5

sealhulgas põrandaaluse natsionalistliku organisatsiooni „RVL“ liikmeid 2

Kinnipeetud bandeliikmeid 2

Ära võetud 2 automaati, 4 vintpüssi, 5 püstolit, granaadid¹⁷ ja 1000 tk. padruneid.¹⁸

¹² ERAF, f. 131SM, n. 1, s. 170, l. 102–103.

¹³ ERAF, f. 130SM, n. 1, s. 9505, l. 3.

¹⁴ Samas, l. 97.

¹⁵ RJM – Riikliku Julgeoleku Ministeerium.

¹⁶ RVL – Relvastatud Võitluse Liit.

¹⁷ Granaadid on kirjaviga, peab olema (üks) granaat.

¹⁸ Metsavendade relvade tehnilise ülevaatus akti järgi: 2 nõukogude vintpüssi, 1 nõukogude karabiin, 1 laadurpüss SVT, 2 automaati PPŠ, 1 püstol TT, 2 välismaist püstolit kaliibriga 9 mm ja 7,65 mm, 2 nagaan-tüüpi revolvr, 1 käsigranaat RGD ja 1131 padrunit (ERAF, f. 130SM, n. 1, s. 9505, l. 272–273p).

23. juunil k.a. kell 1.00 Lääne maakonna Kirbla vallas rööviti kuue relvastatud bandiidi poolt kauplus Rootsi raudteejaamas.¹⁹ Bandiidid, hõivanud kaupu 12 000 rubla väärtuses, varjusid.

RJM Lääne MO²⁰ operatiiv-sõjaväelise grupi poolt organiseeritud jälitamisega bandiitide jälgi mööda tabati bande 8 km kaugusel Rootsi jaamast Pärnu maakonna Haljala²¹ valla metsas, soos,²² kus avastati bandiitide laager, mis koosnes 3 punkrist koos sissestatud vaatluspunkti ja muldvalliga kaitseks. Tekkinud tulevahetuses tapeti 6 bandiiti ja võeti kinni 2.

Tapetute hulgas on tuvastatud:

Bande pealik HAVI Mihkel Mihkli p., sündinud 1909. a., sündinud ja elanud Pärnu maakonna Soontaga vallas, endine okupatsiooniperioodi politseinik.

Varjab ennast 1947. a. augustist, põrandaaluse natsionalistliku organisatsiooni „RVL“ (agentuurtoimik „BLOKK“) liige. Pikemat aega varjas ennast „RVL“ põhigrupi koosseisus ja KALJURAND Antsu bandes. Rea terroristlike aktide ja relvastatud röövide osaline. 1947. a. detsembris tappis hävituspataljoni võitleja ANDRESSON Juhani, Soontaga valla elaniku; 1948. a. mais osales Koonga kooperatiivkaupluse röövimises; 23. aprillil k/a. koos bandiit VAHERiga tappis demobiliseeritud Nõukogude armee ohvitseri MIŠIN Konstantini ja tema naise, kes töötasid Lääne maakonna Lihula sovhoosis, samuti osales reas teistes relvastatud kallaletungides.²³

SOOSAAR, Anton Jaani p., sündinud 1920. a., sündinud ja elanud Pärnu maakonna Soontaga valla Emmu külas, osales „metsavendade“ bandede ülestõusumässudes, 1941. a. teenis saksa armees. 1945. a. läks illegaalsesse olukorda, hankis fiktiivsed dokumendid ja elas legaalselt oma talus. 1947. a. värvati põrandaaluse natsionalistliku organisatsiooni „RVL“ liikmeks, pidas sidet „RVL“ värbajatega SOOSALU ja RUMJANTSEV (tapetud). Kartes arreteerimist, läks 1948. a. taas illegaalsesse olukorda ja varjas ennast bande koosseisus. Relvastatud kallaletungide ja röövide osaline.

LÕHMUS Artur – 35 aastane, sündinud Pärnu maakonna Soontaga valla Mihkli külas, 1941. a. osales „metsavendade“ bandede ülestõusutegevuses ja nõukogude kodanike arreteerimisel, hiljem teenis saksa armees, varjas ennast 1944. aastast.

Põrandaaluse natsionalistliku organisatsiooni „RVL“ liige, 1947–1948. a. varjas ennast „RVL“ põhigrupi koosseisus eesotsas REDLICH Endel ja KALJURAND Antsu bandes, relvastatud röövide osaline.

VAHER Jaan – 65 aastane, Pärnu maakonna Soontaga valla endine elanik, kulak, varjas ennast bandes 1949. a. veebruarist.

23. aprillil k/a. koos bandiit HAVI M. osales demobiliseeritud Nõukogude armee ohvitseri MIŠIN Konstantini ja tema naise tapmises.

KANGUR Jaan Jüri p., 58 aastane, sündinud Pärnu maakonnas, Lääne maakonna Lihula valla endine elanik, kulak, varjas ennast bandes 1949. a. veebruarist.

PALTSON Arnold Ado p., sündinud 1927. a., sündinud ja elanud Lääne maakonna Lihula vallas, natsionalisti poeg, k/a. märtsis läks varju eriväljasaatmise eest ja oli bandes.

Kinni peetud:

VEESAAR Artur Hendriku p., sündinud 1925. a., sündinud Pärnu maakonna Soontaga vallas, varjas ennast bandes 1948. aastast.

PALTSON Helmi Jaani t., sündinud 1919. a., sündinud ja elanud Lääne maakonna Lihula valla

¹⁹ Rootsi raudteejaam Virtsu kitsarööpmelisel raudteel (1931–1968).

²⁰ RJM MO – Riikliku Julgeoleku Ministeeriumi maakonna osakond.

²¹ Haljala vald on dokumendi kirjutaja viga, peab olema Halinga vald.

²² See oli tihe rabamännik.

²³ Anete Mišina kaebas Lihula valla täitevkomitee esimehele „nõukogudevastaste isikute“ peale (ERAF, f. 131SM, n. 1, s. 170, l. 64–66).

Karja-Nõmme külas, kulaku tütar, läks varju eriväljasaatmise eest ja oli bandes. Bandiitidelt on ära võetud 2 automaati, 4 vintpüssi, 5 püstolit, granaat, 1000 tk. padruneid ja mitmesuguseid kaupu, mis on röövitud kauplustest.

Eesti NSV riikliku julgeoleku minister Kumm */allkiri/*

26. juuni 1949. a.

Nr. N/1204

Eesti Riigiarhiiv (ERAF), f. 131SM, n. 1, s. 157, l. 45–48.

2. Jüri Mägi ülekuulamise protokoll, 17. juuli 1956

ÜLEKUULAMISE PROTOKOLL

Ülekuulamine alustatud 17. juulil 1956. a. kell 11.00

lõpetatud 17. juulil 1956. a. kell 17.00

Mina, ENSV MN²⁴ juures oleva RJK²⁵ aparaadi operatiivvolinik Jõhvi rajoonis, leitnant Kuusik kuulasin üle tunnistajana –

MÄGI, Jüri Jüri p., sündinud 1908. a. ENSV Jõhvi rajooni Jõhvi linnas, ilma kindla elukohata, parteitu, eestlane, NSVL kodanik, haridus 6 klassi, abielus, päritolult keskmik-talupoeg, oma sõnul kohtulikult karistamata.

Mulle on teatatud, et valetunnistuste andmise eest kannan vastutust VNFSV KrK²⁶ paragrahv 95 järgi */allkiri/*.

Tõlk leitnant Valliste on hoiatatud vastutusest ebaõige tõlke eest VNFSV KrK paragrahv 95 järgi */allkiri/*.

Küsimus:

Rääkige, kus ja kuidas Te ennast varjasite?

Vastus:

1945. aasta maikuus, pärast seda, kui miilitsatöötajad tegid läbiotsimise talus, kus ma elasin Kotinuka külas ja seejärel veel teine kord tulid minu järele talusse, hakkasin ma ennast varjama Nõukogude võimu organite eest. Kuni 1947. aasta veebruarikuuni varjasin ma ennast oma isa talus või talu läheduses Kotinuka külas praeguses Jõhvi rajoonis. Seejärel minu õde – Kadarik Helgi – koos oma mehega läksid elama endisesse Pärnu maakonda Rabavere külasse praeguses Lihula rajoonis. Nende juurde läksin ka mina. Ma elasin ja töötasin nende juures talus, kuid sisse kirjutatud ei olnud ja dokumente minul ei olnud. Umbes 1949. aasta maikuus röövisid bandiitid kaupluse Lõpe külas, mis asus umbes 1,5 kilomeetri kaugusel talust, kus minu õde elas ja kus olin ka mina sellel ajal. Varsti pärast röövi tuli kohale suur grupp sõjaväelasi. Kartes, et nad võivad tulla talusse, otsustasin ma ära minna kaugemale metsa. Teisel päeval pidasid mind metsas kinni 3 relvastatud inimest. Nende hulgas oli bande pealik – Havi Mihkel. Ta esitas mulle rea küsimusi, püüdes välja selgitada, kas ma tõepoolest varjan ennast või olen saadetud organite poolt metsa bandiitide jälitamiseks. Viimaks võtsid nad mind endaga kaasa bandiitide laagrisse. Sellel ajal asus nende laager umbes 12 kilomeetri kaugusel Lõpe külast, männimetsas. Algul nad kahtlustasid mind ja üksinda kuhugi ei lasknud. Alles kahe nädala pärast anti mulle püstol „Parabellum“. Andis selle bande pealik Havi

²⁴ MN – Ministrite Nõukogu.

²⁵ RJK – Riikliku Julgeoleku Komitee.

²⁶ KrK – Kriminaalkoodeks.

Mihkel ise, kui me läksime toiduaineid tooma. Toidu järele läksime kaugele ja saime seda erinevatest kohtadest. Harilikult olid toiduained peidetud heinaküünidesse.

Lisaks Havi Mihklile olid bandes: Klükman Bernhard,²⁷ umbes 30 aastane; Maidla või Markus Artur, umbes 27 aastane; Kangur Jaan, üle 60 aastane kulak; tema tütar koos oma mehega. Viimase perekonnanime ma ei tea, eesnimi Arno, hüüdnimi „Juudas“, umbes 25 aastane. Lisaks nendele varjasid ennast bandes Havi tütar – Havi Silvi, umbes 15 aastane ja keegi Veesaar, nime ei mäleta, 19–20 aastane, desertöör tootmisest.

22. juunil 1949. aastal teatas Havi Mihkel, et kõik bande mehed lähevad kauplust röövima. Kaupluse ni oli umbes 10 kilomeetrit. Öösel me kõik seitse inimest saabusime kohale. Kaupluse juures valvet ei olnud, kuid müüja või juhataja, kes elas samas majas, meile ust ei avanud. Bändiidid löid akna puruks ja Havi, Veesaar ja „Juudas“ sisenesid kauplusse. Kõigile anti seljakotitäied toiduaineid, viina ja teisi kaupsid. Teistes röövimistes ma ei osalenud ja sellel ajal, kui ma varjasin ennast nimetatud bandes, nad teisi röövimisi ei sooritanud. 23. juunil 1949. aastal tungis meie laagritele kallale relvastatud grupp ja meie pihta avati tuli. Mina olin punkris ja punkrist väljudes sain kätte haavata. Kuid minul õnnestus varjuda. Ma arvan, et meie pihta tulistas suur operatiivgrupp. Bändiidid nähtavasti tulistamisele ei vastanud, tulistamine lõpetati varsti. Milline saatuse oli teistel bändiitidel, ei ole mulle teada ja pärast seda ei ole ma kohanud mitte kedagi neist. Päev pärast seda ma lõikasin maha oma haavatud sõrme ja jätkasin varjamist selle talu lähedal, kus elas minu õde. Ta suri 1949. aasta juulikuus. Juulikuus 1949. aastal pidas mind kinni operatiivgrupp ühes heinaküünis Rabavere küla lähedal. Teel Haapsalusse läks operatiivgrupp ühte tallu ja jättis mind auto peale koos autojuhiga. Seda olukorda ära kasutades hüppasin ma autokastist välja. Kui ma hakkasin jooksuma, tulistas ta minu pihta püstolist, kuid minul õnnestus metsa varjuda. Pärast seda otsustasin minna tagasi Virumaale oma sugulaste juurde. Septembrikuus 1949. aastal jõudsin ma tagasi Kotinuka külla, kuid sugulastest kedagi ei kohanud. Minu vanemad olid välja saadetud. 1949. aasta sügisest kuni 1952. aastani varjasin ma ennast Konju külas Part Villemi juures ja abistasin teda majapidamistöodes. 1953. aastal elasin ma punkris Part Villemi maja lähedal. 1954. aastal tutvusin ma Vinni Elsaga Uikala külast ja kuni käesoleva ajani elasin tema juures.

Küsimus:

Milliste isikutega, lisaks ülalnimetatutele, hoidsite Te sidet illegaalses olukorras asumise ajal?

Vastus:

Teiste isikutega ma sidet ei pidanud.

Küsimus:

Millised dokumendid Teil olid või on praegu?

Vastus:

Mitte mingisuguseid dokumente minul ei olnud illegaalses olukorras asumise ajal ega ei ole praegu.

Küsimus:

Kas Te hoidsite sidet Teie möödunud tegevuse kaaslastega?

Vastus:

Ei, ei hoidnud.

Küsimus:

Milliste vahenditega Te elasite?

²⁷ Nagu metsavendade salgad enamasti, ei olnud ka Mihkel Havi juhitud salk pidevalt koos olev kindla koosseisuga üksus ning siin loetleb Jüri Mägi kõiki tollal kohatud ja mitme aasta järel meeles olnud nimesid (Bernhard Glückmanni tappis 21. detsembril 1950 samas Halinga vallas võitlusagent Vösa).

Vastus:

Maikuust 1945. aastal kuni veebruarini 1947. aastal sain ma toiduained vanematelt. 1947. aastast kuni maikuuni 1949 olin oma õe ja tema mehe ülalpidamisel. 1949. aastal toitusin bandes lühikest aega. Seejärel 1949. aasta sügisest kuni 1952. aastani elasin ma Part Villemi ja tema õe ülalpidamisel ning seejärel Vinni Elsa ülalpidamisel. Lisaks sellele 11 aasta jooksul, kui ma ennast varjasin, töötasin ma aeg-ajalt minule võõrastes taludes, saagisin puid, niitsin heina, tegin korve ja teisi töid talupoegade majapidamises. Nii näiteks 1955. aastal ma tegin heina ja müüsin selle Part Villemi vahendusel 1800 rubla eest.

Küsimus:

Millised relvad olid Teil illegaalses olukorras asudes?

Vastus:

Nagu ma juba tunnistasin, oli minul 1949. aastal bandes püstol „Parabellum“, kuid 23. juunil 1949. aastal, kui ma põgenesin punkrist, ei jõudnud ma seda kaasa võtta. Enne seda ja samuti pärast seda minul relva ei olnud ja ma ei üritanud seda hankida.

Küsimus:

Milliseid kuritegusid Te sooritasite illegaalses olukorras asumise perioodil?

Vastus:

Lisaks kaupluse röövimisele Rootsi jaamas mina teisi kuritegusid ei sooritanud.

Küsimus:

Millega Te soovite täiendada oma tunnistusi?

Vastus:

Ülekuulamist ei ole minul sisuliselt millegagi täiendada.

Protokoll on minu sõnade järgi õigesti kirjutatud ja minule ette loetud eesti keeles, mille kohta annan allkirja */allkiri/*.

Tõlkis */allkiri/* Valliste.

Kuulas üle: ENSV MN juures oleva RJK aparaadi operatiivvolinik Jõhvi rajoonis leitnant */allkiri/* Kuusik.

Koopia õige:

ENSV MN juures oleva RJK operatiivvolinik Jõhvi rajoonis leitnant */allkiri/* Valliste.

ERAF, f. 131SM, n. 1, s. 342, l. 203–205.

3. Väljavõte Eesti NSV Pärnu garnisoni (sisevägede 260. laskurpolgu 2. pataljoni 5. laskurood ja erialüksused) operatiiv-teenistusliku tegevuse kirjeldusest 1949. aastal ja jaanuaris–märtsis 1950. a., 24. august 1950

[– – –]

Oskuslikult organiseeritud ja läbiviidud otsing ja pealik Havi bande likvideerimine.

23. juunil 1949. a. kell 8.00 saadi andmed, et kell 24.00 22. juunil 1949. a. pealik Havi bande koosseisus neli bandiiti röövis kaupluse Rootsi jaamas, pärast seda varjus teadmata suunas.

Otsing, mida peeti miilitsa jõudude, rahvakaitse võitlejate ja RJM MO²⁸ operatiivkoosseisuga, positiivseid resultate ei andnud ja katkestati.

²⁸ RJM MO – Riikliku Julgeoleku Ministeriumi maakonna osakond (siin Läänemaa osakond).

Saanud andmed banditismiilmingust, pataljoni komandör major Žurkin otsustas välja saata grupi üheteistkümnest inimesest koos teenistuskooeraga pataljoni staabiülema abi vanemleitnant Oleiniki juhtimisel ülesandega: hoolikalt üle vaadata banditismiilmingu koht ja, kui koer jälge ei võta, võtta tarvitusele abinõud bande otsimiseks selle tõenäolistes dislotseerumiskohtades.

23. juunil 1949. a. kell 10.30 saabus LOG²⁹ banditisminähtuse kohale Rootsi jaama. Grupi vanem, täpsustanud olukorda ja määranud ligikaudselt bande lahkumise suuna, alustas otsingut.

Läbinud ligikaudu umbes 2 kilomeetrit edelasuunas, avastas reamees Lumpov maas kompveki, nähtavasti bandiitide poolt kaotatud röövitud kauba hulgast. Hoolikalt maastiku üle vaadanud, märkas LOGi vanem jälgi, mis läksid pikki kraavi. Jätkates liikumist jälgi mööda, umbes 4–5 tunni pärast, leiti veel üks kompvek.

Vaatamata hoolikale otsimisele ümber koha, kus leiti teine kompvek, ei õnnestunud bandiitide jälgi avastada. Edasise visa otsingu resultaatina avastas reamees Gabov uued jäljed, mis läksid päris mööda kraavi kallast.

Liikunud umbes 6 kilomeetrit, leiti pakk sigarette, mille põhjal tegi LOGi vanem järelduse, et bandiitid liiguvad metsasügavusse. Määrates bande eemaldumise suunda, veendus LOGi vanem, et jäljed läksid üle silla teisele poole kraavi. Liikumist jätkates ületas LOG korduvalt kraavi vee sees. Jäljed läksid kord ühel, kord teisel pool, sellega üritasid bandiitid oma jälgi segada.

Metsa edelaserva jõudes kaotati teistkordselt jäljed. Maastiku hoolikal ülevaatamisel ei õnnestunud neid avastada. Grupi vanem naases uuesti jälgede avastamise viimase koha piirkonda. Kordusotsing resultaate ei andnud, kuna jäljed viisid taas metsaserva.

Maastiku ülevaatamisel 500 meetri raadiuses avastati veel kaks kompvekki ja jäljed, mis läksid metsamassiivi sügavusse.

LOG, asudes lahingukorda, liikus metsamassiivi sügavusse. Reamees Borovoi andis signaali, et on märgatud vaenlast. Piiluri juurde liikunud, avastas grupi vanem vanemleitnant Oleinik punkri ja andis signaali selle ümberpiiramiseks. Bande ümberpiiramisel bandiitid avastasid sõdurid ja avasid tule.

Bande tugev tuli näitas, et selle arvukus ei olnud mitte kolm-neli, vaid ligikaudu kümme bandiiti. Väikesearvulise grupi tõttu, mis oli võrdne bandiitide arvuga, käskis grupi vanem avada tugeva vastutule eesmärgiga bandiitid maha suruda ja sellega anda blokeerimisgruppidele võimalus edasi liikuda. Tugeva automaaditule resultaatina LOGi poolt katkestasid bandiitid tule. Tule nõrgenemist kasutades LOG jätkas lähenemist. Kui punkrini oli jäänud 30–40 meetrit, bandiitid avasid teistkordselt tule ühes suunas, püüdes läbi murda, söötsid rünnakule.

Sõdurite otsustavuse ja tugeva tulega paisati bandiitid tagasi punkrisse.³⁰ Tugevdanud tuld, hakkas LOG haarama punkrit igast küljest. Bandiitid, nähes sõdurite lähenemist punkrile, üritasid selles varjuda, kuid seersant Gritsenko, reamehed Lumpov, Borovoi ja Bassak roomasid punkri juurde 2–3 meetri kaugusele ja heitsid sellele granaadid, otsustades nõnda lahingu käigu.

Kaks bandiiti kargasid punkrist välja ja hakkasid metsasügavusse jooksma, kuid tapeti reamees Lumpovi poolt.

Lahingtegevuse resultaatina LOG likvideeris bande täielikult. Bandiite tapetud – 6, kinni võetud – 2, avastatud kauplusest röövitud vara.

[---]

Venemaa Riiklik Sõjaarhiiv (RGVA), f. 38650, n. 1s, s. 443, l. 372–388

(publitseeritud: Pribaltiiskii natsionalizm v dokumentah NKVD, MVD i MGB SSSR. Sbornik dokumentov, Moskva, 2011, lk. 363–364).

²⁹ LOG – luure-otsingugrupp (*razvedovatelno-poiskovaja grupp, RPG*).

³⁰ P.o. „punkri juurde“ (Silvia Havi mälestuste järgi see oli maapealne ehitis, ümarpalkidest majake, katus kaetud mätastega).

4. Teatis Artur Veesaare kohta, 24. september 1949

Täiesti salajane

TEATIS

VEESAAR Artur Hendriku poeg kohta –
sündinud 1925. aastal Pärnu maakonna Soontaga valla Emmu külas, päritolult talupoeg, arreteeritud 1949. a. juunis kui pealik HAVI Mihkel bande liige.

VEESAAR A. H. peeti kinni 1948. aasta novembris ENSV RJM operatiivgrupi poolt kui ilma dokumentideta isik. Tema kinnipidamisel avastati ja võeti ära grupifotod, millel ta oli pildistatud koos „RVL“ liikme bandiit SOOARU Antoniga.

Olles üle kuulatud oma sidemete kohta nimetatud isikutega, tunnistas VEESAAR, et 1947. a. septembris värvati ta varjunime „PEETER“ all organisatsiooni „RVL“ SOOARU A. (tapetud) poolt, kellelt sai ülesande nõukogudevastaseks tegevuseks.

Arvestades võimalusi bandiitide – „RVL“ liikmete ülesotsimiseks anti talle võimalus oma süü lunastada salajase abi osutamise teel ENSV RJM organitele kuritegeliku elemendi otsimisel. Kuid VEE-SAAR ei täitnud saadud ülesandeid, kohtumistel väärtuslikku materjali ei andnud, vaid varsti üldse hoidis kõrvale sidemetest meiega ja läks illegaalsesse olukorda.

1949. aasta juunis peeti VEESAAR kinni HAVI Mihkli terroristliku bandiidigrupi likvideerimisel kui selle liige.

EESTI NSV RJM OSAKONNA 2-N I JAOSKONNA ÜLEMA ASETÄITJA /allkiri/ VERTMAN

24. septembril 1949. a.

ERAF, f. 130SM, n. 1, s. 9505jv, l. 223.

Dokumendid vene keelest tõlkinud
Tiit Noormets